هونەرییەتی ڕۆمان

حەمەکەریم عارف

"١"

رۆمان دەقێکی یەکدەست نییە کە لە هەوەڵەوە تا کۆتایی لە یەك رەگەز پێکهاتبێت. بەڵکو لە جۆرەها رەگەزی جیاواز پێکهاتووە کە هەر یەکێك لەو رەگەزانە، تایبەتمەندی خۆی هەیە..دەکرێت زمان، تەرزی دەربرینی رووداوەکان، رووداو و شێوازی گێڕانەوەی بابەت و مەسەلەکان بە رەگەزی زۆر گرینگی رۆمان بێنە ژماردن.دیارە ئەم رەگەزانە خۆ بەخۆ و بە شێوەیەکی ئاسایی یەك ناگرنەوەو، دەگەڵ یەکدا ناگونجێن. هەر یەکەیان رەگ و ریشەو بونیاد و دینامیکیەتی تایبەتی خۆی هەیە. زمان رەگەزێکی رۆشنبیریی سەربەخۆیە، ئاستێکی دینامیکی باڵای هەیە، دەشێت هەر خۆی، بە تەنیا سەرنجی خوێنەر ڕابکێشێت. شێواز، هەچەندە بە تەنیاو خۆ بەخۆیی ناکاتە رەگەزێکی سەربەخۆ و زندوو و بەدەم گێڕانەوەی رووداوەکەوە مەوزوعییەت پەیدا دەکات، بەڵام ئەوەندەی دینامیکیەت تیایە کە بتوانێت کار لە شێوەی گێڕانەوەی بەشەکانی رووداوەکە و لە ئەنجامدا کار لە بونیادی رووداوەکە بکات. رووداو سەرەکیترین ودینامیکیترین رەگەزی ڕۆمانە. نووسەر بە مەبەستی گێرانەوەی رووداو، ڕۆمانەکە دەنووسێت.زمان و شێواز،گیان و رۆح بە رووداو دەبەخشن. بەڵام رووداو دەبێت جۆرە گونجان و هاوئاهەنگیەکی سەرەتایی تێدا بێت، چونکە بەبێ ئەو گونجان و هاوئاهەنگییە ڕۆمان نایەتە ئەفراندن و هونەرییەت وەرناگرێت..یانی بەم پێودانگە رەگەزەکانی رۆمان بە ئاسانی دەسبەرداری خۆیبوونی خۆ نابن. نووسەر لە سەرێتی بێت ئەو رەگەزانە بە جۆرێ لێکدی بدات کە یەکدی تەواو بکەن و لە ئەنجامدا لە یەکەیەکی یەکپارچەی هونەریدا بەرجەستەی بکات. دیارە ئەمەش تواناو بەهرەو وەستایەتی و دەسترەنگینییەکی زۆر گەورەی دەوێت، سەرکەوتنی نووسەریش لەم بوارەدا هەمیشە ڕێژەییە. چونکە گەمەی زمانەوانی ڕۆمان، ئەو ڕووداوەی لە مەتنی ڕۆماندا دێتە گێڕانەوەو، تەرزو تەکنیك و شێوازی گێڕانەوەی رووداو، هەر هەموویان رەگەزی سەربەخۆن و هیچیان نابن بەوی تر، بۆیە زاڵی هەر رەگەزێکیان، هاوسەنگی و گونجانی دەقی ڕۆمانەکە دەشێوێنێ و سەنگەلای دەکات..ڕۆمان بۆ خۆی دنیایەکی زۆر دەوڵەمەند و فرە ئامانج و مەبەستە لە لایەکەوە گێڕانەوەیەکی چیرۆکڤانییە، گێڕانەوەیەك کە ئافەریدەی زەین و قەڵەمی نووسەرێکی دیاریکراوە. نووسەر بە گوێرەی حەزی خۆی فۆرمالیتەی دەکات و شێوەو فۆرمی پێدەبەخشێت. لە مەسەلەی هەڵبژاردنی زمان، کاراکتەران، رووداو و، شێوازی گێڕانەوە، بابەت و مەسەلەکان، تا ڕادەیەکی زۆر ئازاد و دەستکراوەیە. بەڵام ڕۆمان، لەلایەکی ترەوە وێنەیەکی ریالیستی رووداو وبۆیەرەکان نیشان دەدات و بەرجەستە دەکات. رۆمان گێڕانەوەیەکی چیرۆکڤانی بابەت و رووداوەکانی ژیانی رۆژانەی واقیعی مرۆڤە. خەیاڵی رووت یان وێنەێن زەینی پەتی لە ڕۆماندا جێی نابێتەوە، جێگایەکی زۆر پەراوێزیی دەبێت، ئەگەر زیان بە رەوتی دەقی رۆمانەکە نەگەیەنێت، قازانجیشی پێناگەیەنێت. بۆیە نووسەر ناتوانێت

هەرچییەکی بە خەیالا هات، بینوسێت و ڕۆمانەکی بکات بە قوتووی عەتار، دەبێ هەمیشە واقعیەتی ژیان ڕەچاو بکات. یانی بەم پێیە ئازادی وی لە هەڵبژاردنی زمان و شێوازی چیرۆکیشدا سنووردارە. هەڵبەتە زمان و شێواز بۆ خۆیان هەن. زۆر بە ئاسانیش خۆ بە دەستەوە نادەن، بۆیە نووسەر ئەگەر بشتوانێت سووکە گۆڕانێك لە زمان وشێوازی ئەدەبی باودا بکات، ناتوانێت زمان و شێوازێکی سەدی سەد تازەو مۆدێرن بخولقێنێت. چونکە گەمەی زمانیش سنووردار ی مێژوویی خۆی هەیە و لە هەر رۆژگارو سەردەمێکدا شێوەیەکی تایبەتی زمان و شێواز دێتە جەڕباندن و تاقیکردنەوە. لە بواری پراکتیکیدا، مێژوو و سوننەت و کەلەپوری وەخت، سنوورو مەرزی هەڵبژاردنەکانی نووسەر دیاری دەکات. ڕۆمان بۆ نووسەر هەم گەمەیەکی زمانەوانی و جەڕباندنی شێوازێکی دیاریکراوە، هەم گێڕانەوەی چیرۆك و بەسەرهاتێکە. دیارە هەر چیرۆك و بەسەرهاتێك، تا ڕادەیەك شێوازو زمانی تایبەتی خۆی دەوێت، بەڵام نووسەر ناچار نییە هەر دەبێ پەیرەوی ڕێساکانی گەمەی زمان بکات. دەتوانێت دەستبداتە نوێکاری و چیرۆك و سەربهووردەکە بە شێوازو زمانێك بگێڕێتەوە کە دەگەڵ بونیادی گشتی چیرۆکەکدا تێك نەکاتەوە. جا لەم حاڵەتەدا ڕەنگە خوێنەر ئەمە بخاتە خانەی هەندێ مەبەستی وەکو گەمەکردن بە ڕەگەزەکانی ڕۆمان، پاکانەی ئەوە بۆ نووسەر بکات کە گوایە ویستوویەتی گەمە بە ڕەگەزەکانی ڕۆمان بکات. بە هەرحاڵ ڕاستە نووسەر ئازادە کە بە کەیفی دڵی خۆی چیرۆکێك بگێڕێتەوە، بەڵام دەبێ ئاگای لە کاردانەوەی خوێنەریش هەبێت دەربارەی ئەو نووسین و گێڕانەوەیە..لە ڕۆماندا، ئازادی ئەفراندن و داهێنان، هەمیشە ڕوو بە ڕووی جۆرە سنوورداریيەك دەبێتەوە. نووسەری ڕۆمان، وەختێ ڕۆمان دەنووسێت، بە گژ هەموو جۆرە سنوورداریيەکاندا دەچێت. ئیدی سەرکەوتن و جوانی ڕۆمانەکە لەمەدایە کە ئەم بە گژاچوونە، ئەم خەباتە تا ڕادەیەك توندو هەمەلایەنەیە. کەواتە نووسەر لە نێوان دوو جەمسەری ئازادی و سنووردار یدا مامەڵە دەگەڵ کەرەستەو ڕەگەزە ڕۆمانەوانییەکاندا دەکات. لە سەرێتی جۆرە هاوسەنگییەك لە نێوان ئەو دوو جەمسەرەدا ڕابگرێت، هەرکاتێ نووسەر لەسەر بنەمای یەکێك لەو دوو جەمسەرە چیرۆکێك بنووسێت ئیدی بەرهەمەکەی سەنگەلا دەبێت، لە ڕۆمانی دەکەوێت، دەبێ بە شتێکی دیکە. نووسینەکەی یان دەبێت بە بەرهەمێکی خەیاڵی و ئەفسانەیی، یان بەرهەمێکی دیکۆمێنتاری و ناچیرۆکڤانی..بۆیە نووسەر لەسەرێتی بە دەم کارو پرۆسەی داهێنانەوە جۆرە هاوسەنگییەك لە نێوان هەردوو جەمسەری ناڤبریدا ڕابگرێت و بپارێزێت.

هەڵبەتە گومان لەوەدا نییە کە ڕەگەزەکانی ڕۆمان، ڕەگەزی فرەلایەنن و لێکدی جیاوازن و هاوئاهەنگی و گونجانێکی خۆ بە خۆییان لە نێواندا نییە، کە ئەمە خۆ بەخۆ لە ڕۆمانیشدا ڕەنگ دەداتەوە، جۆرە پچڕ پچڕی و نەگونجانێکی پێدەبەخشێت. بۆ نموونە ڕەگەزی زمان، لە لایەکەوە ڕەگەزێکی مەوزوعییە و لە ڕوانگەی نووسەرەوە یان وتیارەوە (راوی) کە ڕاستەو خۆ لە نووسینەکەدا حوزوور و ئامادەگیان هەیە، ڕووداوێك یان سەربهووردێك دەگێڕێتەوە و لە لایەکی ترەوە زمانی کاراکتەرانی جیاوازە، کاراکتەرانێك کە هەر یەکەیان بە زمانی تایبەتی خۆیان قسان دەکەن. جا لێرەدا دەکرێت بوترێ ڕۆمان مەکۆی ئامادەبوون و دیالۆگی زمانانی جیاوازە..

باسی گێڕانەوەی ڕووداومان کرد، دیارە ڕووداو لە ژیانی ڕۆژانەدا، بە یەك شێوەی چوونیەك ڕوو نادەن.ئەوەی ئێمە بە یەك ڕووداوی دیاریکراوی دەزانین، لە بنەچەدا کۆمەڵێك وردە ڕووداوی لێکدابڕاون و پەیوەندییەکی ئەوتۆیان لە نێواندا نییە. ئێمە دێین لە زەینی خۆماندا ئەم وردە ڕووداوانە مۆنتاژ دەکەین و هەنگێ ناسنامەی یەك ڕووداوی دیاریکراوی دەدەینێ. بەم پێودانگە هیچ دوور نییە ئەو واقیعەی ڕۆمان بەرجەسەی دەکات بریتی بێت لە کۆمەڵێك کاراکتەر و ڕووداوێن جیاواز و ئاڵۆز و پچڕ پچڕ و دوور لە یەکتری.

یانی بەم پێیە مەرج نییە شێوازی نووسینی ڕۆمانیش یەك شێوازی یەکدەست بێت، وەکو چۆن ڕۆمان وەکو دەق لە چەند ڕەگەزێك پێکهاتووە، بەو ئاوایە وەکو ڕۆمانیش، وەکو گێڕانەوەش بریتییە لە چەند بەشێك. ئەم بەشانە بریتین لە شرۆڤەی بابەتی ئەتمۆسفێری گشتی چیرۆکەکە کە دەکاتە شوێن و کاتی ڕوودانی ڕووداو و سەربوورەکە و گێڕانەوەی گفتوگۆی کاراکتەرەکان و دەربڕینی هەست هزرینی کاراکتەرەکان. دەکرێت هەر یەکێك لەم بەشانە بە شێوازێك بێنە گێڕانەوە. دەتوانرێت ڕووداوەکان بە شێوەیەکی بابەتی ڕیالیستی بگێڕدرێتەوە، گفتوگۆکان بە شێوەی قسانی خەیاڵئامێز و پچڕپچڕ بێتە گێڕانەوەو، هەست و هزرینی قارەمان و کاراکتەرەکان بە شێوەیەکی سوریالیستی بەرجەستە بکرێت.. بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە کە ڕۆمان هیچ چوارچێوەیەکی نییە و لە دەرێی هەر چوارچێوەیەکدایە. لە هەموو ڕۆمانێکدا جۆرە سنوور و کەوشەن و چوارچێوەیەك هەیە کە بەشەکانی بە جۆرێکی هونەریی ئەوتۆ پێکەوە گرێبدات کە قابیلی تێگەییشتن بێت و بشێت ناوی ڕۆمانی لێبنرێت. هەر نووسینێکی چیرۆکڤانی، کاتێ بە ڕۆمان دێتە ژماردن کە ڕووداو و چیرۆك و بەسەرهاتێکی دوور و درێژ و ئاڵۆزی یەکگرتوو بگێڕێتەوە. بۆیە کەمترین پچڕان و درزی زەق و ئاشکرا، هەر نووسینێکی چیرۆکڤانی لە ڕۆمانیەتی دەخات و دەیکات بە شتێکی دی، بە دیاردەیەکی دی، ڕەنگە بیکات بە کۆمەڵێك چیرۆکی کورت، بە چەند کۆپلەیەکی ئەدەبی سەر بەخۆ، یان چەند ڕاپۆرێکی خەیاڵی. ئەمجۆرە پچڕان و درزە زەقە، دەق لە جوانی و هونەرییەت دوور دەخاتەوە. هەم خوێنەر و هەم نووسەر تووشی سەرەگێژکێ دەکات. لە لایەوە خوێنەر ناتوانێت دەقێکی شاش و پچڕ پچڕ و لێکدابڕاو وەکو گێڕانەوەیەکی چیرۆکڤانی زندوو و سەرنجڕاکێش و هونەری بە تاسەوە بخوێنێتەوە و لە لایەکی تریشەوە نووسەر ناتوانێت داهێنانەکەی خۆی بە باڵاترین شێوە ، واتە لە ئاستی خوڵقاندنی ئەلتەرناتیفی ژیاندا، بەرجەستە بکات و لە میانەی ئەو کارەوە پەیام و گوتاری خۆی بۆ خوێنەر بگوازێتەوە.

بۆیە نووسەر لە سەرێتی، کە جۆرە یەکێتیی وهاوئاهەنگییەك بە گێڕانەوەکەی خۆی ببخشێت. چونکە هەر پچڕان و درز و بۆشایی و شاشییەك لە دەقی گێڕنەوەکەدا هەبێت، خوێنەر لە دەقەکە و لە ڕۆمانەکە تەوەلا دەکات و لە خوێندنەوەو بەردەوامبوون لە خوێندنەوەی دەتۆرێنێت..جا بۆ ئەوەی خوێنەر هەر بەشێکی چیرۆکەکە بە ئارەزووی خۆی و لە دەرێی دەقەکەدا ڕاڤەو شرۆڤە

نەکات، نووسەر لە سەرێتی هەر هەموو بەشەکانی دەقەکە لە چوارچێوەی یەکەیەکی یەکپارچەی یەگرتوودا هونەریانە مۆنتاژ بکات و وەستایانە بیانداتە دەم یەکەوەو بە جۆرێ لە بۆتەی دەقەکەدا قاڵیان بکاتەوە کە هیچ بەشێکیان لەسەر حیسابی بەشێکی دی یان بەشەکانی دی زەق نەبێتەوەو خۆیبوونی خۆی وەرنەگرێت، واتە لەو مەرام و مەبەستە گشتییە دەرنەچێت کە نووسەر گەرەکیەتی هونەریانە بەرجەستەی بکات..یانی نووسەر هیچ چارێکی نییە تەنیا ئەوە نەبێت کە هەر بەشێکی نووسین و دەقەکەی بداتە دەم بەشێکی ترەوەو هەر بەشێکی بە جۆرێ بەرجەستە بکات، تەنیا لە چوارچێوەی گشتی چیرۆکەکەدا و وەکو یەکەیەکی یەکپارچەی هونەری بێتە دەرککردن. یانی ناچارە رەگەزە پێکهێنەرەکانی ڕۆمانەکە، لە یەکدا قاڵ بکات و هەقی هەر رەگەزێك بە تەواوەتی بدات تا نووسینەکەی لە چوارچێوە گشتییەکەی خۆیدا وەکو یەکەیەکی یەکپارچە بێتە فامکردن و وەکو گەمەیەکی زمانەوانی، لە شێوەی هەواڵێکی واقیعبینانە دەربارەی رووداوێك یان ئەزموونێکی کاری نووسین، لە لای خوێنەر ماناو چەمك پەیدا بکات.هەر درێغییەکی نووسەر لەمبارەیەوە دەکاتە کارێك کە خوێنەر یەکێك لە رەگەزەکان بە خەسڵەتی سەرەکی و ناسنامەی دەقەکە بزانێت و رەگەزەکانی دیکەی دەقەکە لەبەر رۆشنایی ئەو رەگەزە زاڵ و زەقەدا ڕاڤە و شرۆڤە بکات. واتە زاڵبوونی هەررەگەزێك لە دەقدا، رەگەزەکانی دی دەخاتە بەر سێبەر و ئەمەش هەرگیز بە قازانجی دەق ناشکێتەوەو بەڵکو عەیبداری دەکات، بۆیە چار هەر ئەوەیە کە نووسەر رێگە نەدات هیچ رەگەزێك ژیان و دینامیکیەتی سەربەخۆی جیاوازو تایبەتی خۆی هەبێت، بە جۆرێ لە یەکدیدا قاڵیان بکاتەوە، کە سەیری هەر رەگەزێکت کرد، خۆ بە خۆ هەموو رەگەزەکانی دیکەو تێکڕای نووسین و دەقەکە بنوێنێت، واتە نابێت هیچ رەگەزێك لەسەر حیسابی هیچ رەگەزێکی دی زەق ببێتەوە، چونکە دەق بە یەکانگیری تێکڕای رەگەزە پێکهێنەرەکانیا، دەقایەتی خۆی وەردەگرێت و پەیدا دەکات..هەڵبەتە لێرەدا پێویستە ئەوەش بگوترێ کە کۆتایی چیرۆك فاکتەرێکی زۆر گرینگە و سازان و گونجان و هاوئاهەنگیەکی هونەری بە رۆمان دەبەخشێت. چونکە رۆمان، بۆ خۆی چیرۆك و سەربوور، یان رووداوێکی لە زەینا وێناکراو، وێنە دەگرێت و بەرجەستە دەکات.. ڕەنگە لە ژیانی واقیعیدا، ئاکامی رووداو و سەربوورەکان پێشوەختە دیار نەبێت و خویا نەبێت چ ئاراستەیەك وەردەگرێت و بۆ کوێ دەڕوات، بەڵام ئەم حاڵەتە لە ڕۆماندا جیایە، نووسەر کەم دابێژێك لە هەوەڵی کارەکەیەوە دەزانێت چ ئەنجامێك چاوەڕوانی کاراکتەر و قارەمانەکانیەتی و رووداوەکان لە کۆتاییدا بە چ بارێکدا دەشکێنەوەو چۆن کۆتاییان دێت.. یانی لە هەوەڵەوە، کۆتایی چیرۆکەکە دەزانێت و رێرەوی گشی چیرۆکەکە بە سەمتی ئەو ئەنجامەدا ئاراستە دەکات کە خۆی دەیەوێت. واتە پێشوەختە لە زەین و هزری خۆیدا نەخشەی گشتی چیرۆکەکەی کێشاوە و بیری لە وردەکارییەکانی و ئەنجامەکەشی کردووەتەوە، ئەوجا دەست بە نووسینی دەکات. یانی لەلای نووسەر هەر بەشێکی چیرۆکەکە، بە هەڤبەندی دەگەڵ کۆتایی چیرۆکەکەدا مانا پەیدا دەکات، واتە هەر بەشێکی چیرۆکەکە لە دوا ئەنجاما لە کۆتایی چیرۆکەکەدا دەگەڵ تێکڕای بەشەکانی دیدا یەکدەگرنەوەو ئەنجامی کۆتایی رۆمانەکە بەرجەستە دەکەن.یانی نووسەر بیەوێ و

نەیەویَ، بە جۆریَ دیمەن و بەشەکانی چیرۆکەکە دەنووسێت کە بەرەو کۆتایی و ئەنجامی چیرۆکەکە بڕۆن..

فاکتەرێکی دیکەی گونجان و یەکێتیی ڕۆمان، زهنیەتی نووسەرە. زهنییەت و بیرکردنەوەی نووسەریش وەکو هزرین و بیرکردنەوەی خەڵکانی دیکە هزرینێکی مێژووییەو تا رادەیەکی زۆر روحی رۆژگار و زەمانی خۆی دەنوێنێتەوە، هەڵبژاردنەکانی نووسەر شەقلّ و مۆرك و نیشانانی دید و بۆچوون، سەلیقەو ڕێچکە و ڕەوشی سەردەمی خۆی پێوە دیارە. هەڵبەتە دەتوانێت تا رادەیەك بە شێوەیەکی سەربەخۆ و وەکو کەسێکی شۆڕشگێڕی پێشەنگ و پێشڕەو کار بکات. لێ پێشەنگایەتی بەو مانایە نییە کە لە دیدو بۆچوون وسەلیقەی باوی سەردەم بە تەواوەتی و بە یەکجارەکی دادەبڕێت..چونکە هیچ بزوتنەوەیەکی نویَ و فلیڤانی، لە بۆشاییەوە سەر هەڵنادات، بەڵکو لە ناوجەرگەی دا ب و نەریتی باوی سەردەمی خۆیەوە حەرەکە دەکات و واقیعیەت پەیدا دەکات. یانی ئەو بزووتنەوەیە چەندیش یاخی بێت ناتوانێت بە شێوەیەکی ڕەها رابردوو و سوننەت رەفزبکات، ئەگەر لە هەندیَ لایەنەوە لە سوننەت و کەلەپوور دابڕێت، لە هەندیَ لای ترەوە جۆرە پەیوەندی و تەماسێکی هەر پێوە دەمێنێت.. بە هەرحالّ با لەوەی پتر لەسەری نەڕۆین و بێینە سەر بابەتەکەی خۆمان کە رۆمان و رەگەزەکانی رۆمان بوو. بێگومان هیچ جۆرە گونجان و هاوئاهەنگییەکی خۆ بە خۆیی و میکانیکی لە نێو رەگەزەکانی ڕۆماندا نییە. ئەوەی جۆرە نەزم ونیزام و گونجانێکی پێدەبەخشێت نووسەرە. یانی هەموو بەش و رەگەزەکانی پەراگەندەو لێکدی دابڕاون و هەریەکەیان تایبەتمەندی و تەبیعەتی تایبەتی خۆیان هەیە، ئەگەر هەر وا بەشێوەیەکی سادەو ساکاریش بدرێنە پالّ یەك ولای یەکەوە دابنرێن، ڕۆمان یان یەکەیەکی یەکپارچەی هونەریی هاوئاهەنگ و گونجاو دروست ناکەن. ئەوی ئەو یەکپارچە هونەرییە گونجاو وهاوئاهەنگە دروست دەکات و ئەو رەگەزە پەراگەندەو پچڕپچڕانە یەکدەخات و نەزم و نیزامیان پێدەبەخشێت زەینی داهێنەری نووسەرە.

هەڵبەتە نووسینی ڕۆمان، کار یان کردەوەیەکی سواوی پواوی رۆتینی ڕۆژانە نییە، کە رۆژانە وەکو عادەت و خۆ بە خۆ مومارەسە بکرێت. چونکە هیچ نووسەرێك چەندیش زەبەردەست و کارامە و لێهاتوو و قالّبووی بۆتەی ئەزموونیش بێت ، ناتوانێت بەبیَ پلان و نەخشەیەکی دیاریکراو دەست بە نووسینی بەرهەمەکەی بکات و بیگەیەنێتە کۆتایی..هەڵبەتە ئەم پلان و نەخشەیە بە دەگمەن لە کاری ڕۆژانەدا دەبینرێت و رەچاو دەکرێت. بەلاّم نووسینی کارێکی چیرۆکڤانی حیکایەتەوانی، بەرنامەرێژی و وردییەکی زۆر زۆری دەویَ. نووسەر نەك هەر پێویستە نەخشەو وپلۆتی چیرۆکێکی دیاریکراوی لە زەیندا بێت، بەڵکو پێویستە سەروسەختی تەواوی دەگەلّ گشت رەگەز و بەشەکانی چیرۆکەکەشدا هەبێت و لە کاری نووسیندا زۆر بە سەبرو حەوسەڵەو پشوو درێژ بێت. چونکە لەگینە هەرجۆرە ڕەخاوەت و دوودڵی و فەرامۆشکاری و بیَ موبالاتی وخەمساردییەك، کارەکەی ڕابگرێت و ئەو کارە بە نیوەچڵی بمێنێتەوەو تەواو نەکرێت. مێژووی ئەدەبیاتی جیهان پڕە لەو کارە فیلیڤانیانەی (ابداعی) کە بە نیوە چڵی ماونەتەوەو تەواو نەکراون. نووسەر لە نیوەی ڕێگا ماندوو بووە، یان ساردبووەتەوە

تووشی دوودڵی بووە، یان شەوق و زەوقی بەردەوامبوونی لە دەستداوەو...بۆیە نووسەر دەبێت دیدێکی دیاریکراوی دەربارەی ئەو شتە هەبێت کە گەرەکیەتی کاری لەسەر بکات. بە ئەشقەوە دەگەڵیا بژی.. بەڵام گومان لەوەدا نییە، کە نابێت نووسەر بە ئەندازەیەك جڵەو بۆ بابەتەکەی شل بکات، کە لە کۆنترۆڵی وی دەرچێت و لە ڕێڕەوی مەبەستەکەی ئەو لابدات، چونکە هەر جوڵەو هەنگاوێکی چاوەڕوان نەکراو یان حیساب بۆ نەکراو، لەوەیە شیرازەی نووسینەکە بپچڕێت و لە گرێژەنەی ببات. واتە ستراتیژییەتی نووسەر ئەوەیە کە یەك چوارچێوەو قاڵبی هەبێت و تێکڕای رەگەزو بەشەکانی کارە چیرۆکڤانییەکە لە خۆ بگرێت و رەگەزە رۆمانەوانییەکانی وەکو گەمەی زمان و شێواز و رووداو...هتد هونەریانە مۆنتاژ بکات و بیانداتە دەم یەکەوەو لە بۆتەی کارلێکی هونەریدا قاڵیان بکاتەوە..

"٣"

گەمەی زوبان و بەکاربردنی هونەریانەی زمان لە رۆماندا دەبێت بە شێوەیەك بێت کە ڕێنوێنی خوێنەر بکات بۆ تێگەییشتن لە لایەنە هەرە گرینگ و رازو رەمز ئامێزەکانی رووداوی ئەسڵی چیرۆکەکە، یانی پێویستە زمان ، نە ئەوەندە روون بێت کە هیچ شتێك بۆ خوێنەرو زیرەکی و هزرینی خوێنەر نەیەڵێتەوەو نە ئەوەندە ئاڵۆزبێ ، ببێت بە مەتەڵۆك و بە کەس هەڵنەیەت، واتە نابێت بە ڕادەیەك زاڵ بێت کە رەگەزەکانی دیکەی چیرۆك بکاتە ژێرەوەو لەسەر حیسابی رەگەزەکانی دیکە بە ئەندازەیەك زەق ببێتەوە کە خوێنەر وا هەست بکات بووە بە ئەوزارێکی بێهودەگۆیی و شاردنەوەی رووداوەکان، چونکە ئەگەر ئەو هەستە لای خۆێنەر دروست ببێت، هیچ دوور نییە لە خوێندنەوەی رۆمانەکە بتۆرێت و گوێ بە وردەکارییەکانی رۆمانەکە نەدات. کەواتە زمان دەگەڵ رەگەزەکانی دیکەداو بەدەم کارلێکی هونەرییەوە جوانی و جەمالیات پەیدا دەکات. هەڵبەتە زمان تا جوانتر بێت زیاتر یارمەتی خوێنەر دەدات کە لە گرێ و رووداوەکانی چیرۆك تێبگات. بە هەراڵ نابێت هیچ رەگەزێکی رۆمان، لەسەر حیسابی رەگەزێکی دیکە زەق بکرێتەوە، بەڵکو دەبێت تێکڕای رەگەزەکان بە دەم کارلێکی هونەرییەوە و هاوئاهەنگ دەگەڵ یەکدیدا، لە یەکەیەکی یەکپارچەی هونەرییدا، کە رۆمانە، کارە چیرۆکڤانییەکە بەرجەستە بکەن.

جا لێرەدا پێویستە ئاماژەیەکی خێرا بۆ گرێش بکرێت، گرێ کە بە شێوەیەکی گشتی دەکاتە کۆمەڵێك رووداو و تێکڕای رووداو و بەسەرهاتەکانی ناو چیرۆك پێکەوە گرێ دەدات، یەکێکە لەو فاکتەرانەی کە یەکێتیی و گونجان بە شێوازی نووسین دەبەخشێت، جۆرە سفتییەك بە شێوازی نووسینی کاری چیرۆکڤانی دەبەخشێت.. هەڵبەتە ئەگەر ئەم فاکتەرە واتە فاکتەری پێکەوە گرێدانی رووداو وسەربوورەکان لاواز بێت، ئەمە کار لە شێوازی نووسینەکەش دەکات و لاوازی دەکات، کە ئەمە بە قازانجی رۆمان ناشکێتەوە، بە تایبەتی کە شێواز تێکڕای حاڵەتی گێڕانەوەی رووداوەکانی رۆمان دەگرێتەوە. بۆیە نووسینی چیرۆك بە شێوازی جیاواز، مەترسی ئەوەی لێدەکرێت کە چیرۆکەکە بکا بە چەند بەشێکی جیاوازەوە، لەم حاڵەدا گرێ ناتونێت بە تەنیا وەکو پێویست یەکێتیی و گونجان بە چیرۆکەکە ببەخشێت. لەوەیە بەشەکانی چیرۆکەکە بە

ڕادەیەك لە یەكدی دوور بكەونەوە كە نەشێت وەكو بەشی یەك یەكەی یەكپارچەی هونەر تەماشا بكرێت..

بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە، كە تێكڕای ڕۆمانێك بە یەك شێواز بێتە نووسین، یان یەك جۆرە شێواز زاڵ بێت بەسەر تێكڕای ڕۆمانەكەدا. بەڵكو دەشێت پەنا وەبەر شێوازی جۆراوجۆر ببرێت، بە تایبەتی ئەگەر شێوازەكان لەو خاڵەدا تێكبكەنەوە كە بە ئاراستەی كاراكردنی ڕۆڵی یەكخەریی گرێ بڕۆن. ئیدی سوود وەرگرتن لە فرە شێوازی بۆ گێڕانەوەی ڕووداوەكانی چیرۆكەكە، هیچ مەترسییەكی نابێت. ئیدی دەشێت هەر بەشێكی چیرۆكەكە بە شێوازێك بگێڕرێتەوە. بۆ نموونە دایەلۆگ و گفتوگۆكان بە شێوازێك، وەسفی ڕووداوەكان بە شێوازێكی دی، بەرجەستە بكرێن. بەڵام وێڕای ئەمەش دەبێ هەموو بەشە هاوشێوەكانی چیرۆكەكە بە یەك شێواز بێنە گێڕانەوەو هەموو شێوازەكان لە خزمەتی یەكێتیی و یەكخستنی چیرۆكەكەدا بن..هەڵبەتە دەبێت ئەوەش بگوترێ كە ڕۆمان تا سفت و سخ بێت، تا ڕەگەزو بەشەكانی بتەوتر و یەكگرتووتر بێت لە واقیع دوورتر دەكەوێتەوە..چونكە یەكێك لە خەسڵەتە زەق و دیارەكانی ژیانی مۆدێرن چ لە ڕووی كۆمەڵایەتی و چ لە ڕووی شەخسییەوە، دابڕان و لێكدی پچڕانە. بۆیە ڕۆمانێك، كە لەباری چیرۆكڤانییەوە كۆمەڵێك ڕووداو و بەسەرهات دەگێڕێتەوە كە لە ڕووی عیللیەت و لۆژیكییەوە، پەیوەندی تەواویان بە یەكەوە هەیەو هەڤبەندی یەكترن. ئەو ڕۆمانە ناتوانێت ئەو واقیعە ئاڵۆزو بە ڕواڵەت لێكدابڕاو وپچڕپچڕە وەكو خۆی بنوێنێتەوە..چونكە یەكێك لە فاكتەرەكانی یەكێتیی ڕۆمان گرێیە، كە هیچ ڕۆمانێك ناتوانێت دەستبەرداری ئەم ڕەگەزە ببێت. ڕۆمانی بێگرێ، لە هونەرییەت دەكەوێ و زیاتر شەقڵی چیرۆكێكی ساردو سڕ و بێگیان و، ڕاپۆرێكی ڕۆژنامەوانی و، شەرح و شرۆڤەی كۆمەڵێك ڕوودا و و بەسەرهات و پێشهاتی لێكدابڕاو وەردەگرێت و خوێنەر لە خوێندنەوە دەتۆرێت و كەڵكەڵەی زانین وكەشفكردنی هۆی ڕوودانی بەسەرهات و واریقاتەكانی ناو ڕۆمانەكەی لە لا نامێنێت. هەڵبەتە مەرج نییە تەنیا یەك گرێ سەرانسەری چیرۆكەكە بگرێتەوە، دەشێت سوود لە وردە گرێیانیش وەربگیرێت، كە نموونەشی لە مێژووی ئەدەبیاتی دنیادا زۆرەو یەكێك لەوانە ڕۆمانی دۆنكیشۆتەكەی سیرڤانتسی ئەسپانیاییە كە پڕە لە وردە گرێیان. بەڵام ئەم وردە گرێیانەش، لە چوارچێوەی ڕۆمانەكەدا و لە گەرمەی كارلێكی تێكڕای ڕەگەزە چیرۆكڤانیەكانەوە، كەم و زۆر تێكدەكەنەوەو ئاسیوێكی زەق بە گرێی سەرەكی ڕۆمانەكە ناگەیەنن..وەكو چۆن بەكاربردنی گرێی جیاواز لە ڕۆماندا ڕەوایە بەو ئاوایەش بەكاربردنی شێوازو زمانی جیاواز نەك هەر ڕەوایە، بەڵكو بەكاربردنی فرەشێوازی و فرەزمانی لە تایبەتمەندییە سەرەتاییەكانی ڕۆمانن. دیارە ئەمە یاساو ڕێسایەكی تایبەتی نییە، ڕەنگە هەر نووسەرە، بە گوێرەی تواناو، بەهرەو، سەلیقەی خۆی، بەدەم كاری نووسینەوە یاساو ڕێسای خۆی بەرهەم بێنێت..هەڵبەتە بە هۆی زەرووڕەتی نواندنەوەی واقیعەوە، فرە شێوازی و فرەزمانی، لە ڕۆماندا بایەخ پەیدا دەكەن، دەنا ڕۆمان خۆ بە خۆ زەمینەو مەكۆ و قەڵەمڕەوی گەشەكردنی فرەشێوازی و فرە زمانی نییە. نواندنەوەی واقیعیەتی جیاواز، چەند لایەنە و هەندێجار پڕ لە ناكۆكی و هەڤدژی ژیان ئەو جۆرە فرە

(فرەشێوازی و گەمە زمانییە) دەخوازێت. ئەم فرەییە چ وەکو گریێ، چ وەکو شێوازو گەمەی زمان لە بەرهەمەکانی کافکادا زۆر بە روونی دیارە..

بە هەرحاڵ هەر گێڕانەوەیەك، رووداو و بەسەرهات یان کۆمەڵێك رووداو وبەسەرهاتی تەوەرەیی و هەستیارو سەرنج ورووژێنی تیا نەبێت، ناچێتە خانەی گێڕانەوەی چیرۆکڤانی و رۆمانی هونەرییەوە، چەند خاتری بگریت دەتوانیت بڵێی کۆمەڵە حیکایەتێکی ناچیرۆکڤانییە. بە کورتی و کرمانجی، جوانی و زندوویەتی، سفتی وسخی هەر رۆمانێك لە لایەکەوە بەندە بەوەوە کە پاژ و رەگەزەکانی چیرۆکی رۆمانەکە هەم خۆ بە خۆ وبە شێوەیەکی سەربەخۆ و هەم هاوپەیوەند دەگەڵ گرێی چیرۆکەکەدا پڕ مانان و لە لایەکی ترەوە تا چ رادەیەك رەگەزە جۆراوجۆرەکانی رۆمانەکە وەکو: چیرك و سەربوور، شێواز،گەمەی زمان چ بە تەنیاو چ هاوپەیوەند دەگەڵ یەکدا هونەرییەتیان بە رۆمانەکە بەخشیوە..

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:
*- هنر رمان/ناصر ایرانی/نشر ابانگاه/ چاپ اول(١٣٨٠)
*- هنر داستان نویسی با نمونەهایی از متنهای کلاسیك ومدرن/دیوید لاج/ مترجم رضارضائی/نشر نی/ چاپ اول(١٣٨٨)
*- نظریة رمان و ویژگیهای رمان فارسی/ محمد رفیع محموودیان/چاپ دوم/١٣٨٧/نشر وپژوش فرزان رۆز
*- رمان تاریخی/گئورگ لوکاچ/ترجمە:امید مهرگان/ تهران، نشر پالپ/ ١٣٨٨
*- دەربارەی رۆمان و چیرۆك/حەمەکریم عارف/چاپ یەکەم/ ٢٠٠٨/نووسەرانی کەرکوك.
*- کورتە مێژوویەکی رۆمانی تورکی/ کەمال کارا عەلی ئۆغلو/ و: حەمەکەریم عارف/ خانەی وەرگێڕان/ سلێمانی/ ٢٠١٣.